

Slovenská dilemissima Nové cifrovanie na starú národnú nôtu

Ladislav Kováč

Slovensko; 21. storočie. Mladá elita: muž alebo žena, slovenskej alebo maďarskej národnosti. Končí vysokú školu. Patrí k tej generácii, čo už vie po anglicky, alebo ovláda iné jazyky. Prečo pracovať na Slovensku? Ťukne si na internet: s ponukami na doktorandské či postdoktorandské pobyty v zahraničí sa to na webe len tak hemží. Ak má za sebou štúdium biológie, vábničky sú hneď za plotom. Napríklad vo Viedni Ústav molekulárnej patológie: dokonale vybavený, so svetoznámymi vedcami, s výbornou atmosférou. Počiatkové štipendium: dvojnásobok platu, aký majú na Slovensku vysokoškolskí učitelia. Americké ponuky: ešte lákavejšie. Ak sa takýto mladý človek v cudzine usadí a presadí, prečo by sa po 3-4 rokoch mal vrátiť na Slovensko?

Toto je nová podoba rozhodovania, pred akým oddávna stáli slovenskí vzdelanci. Tento text je pokusom o analýzu tejto staronovej dilemy. Čo v ňom odznie, sú iba otázky; len semtam pokus o akú-takú odpoveď. Upozornenie mladým čitateľom: neberte túto výpoveď, osobnú z dôvodov ktoré ozrejším, ani ako príklad na nasledovanie, ani ako varovanie. A už vôbec nie ako návod, čo robiť. Berte ju ako jeden z príspevkov k nášmu spoločnému premýšľaniu.

„Ja som pyšný, že som Slováč,

moje plemä ladné / sto miliónov duší číta, / nad pol svetom vládne“ (Vajanský). „Ó, mojej matky reč je krásota, / je milota, je rozkoš, láska svätá“ (Hviezdoslav). Takéto lyrické výlevy, zdá sa, na túto multilingválnu mlad' by už nemali zabrať. „Nieto vlasti nad vlasť moju! / Horou, vodou pretkávaná, / klasom zlatým, kovom drahým, / ohňom révy požehnaná! ...“ (Maróthy). „A čo by si prešiel sto krajín odrazu / krajšieho nad Liptov nenájdeš obrazu“ (Horal). Presviedčaj o tom mládencov a devy, čo navštívili Yosemite a Rio de Janeiro, na lyžovačku chodia do francúzskych Alp a letá trávia na gréckych ostrovoch!

Tak sa aspoň popýšme kultúrnymi výkonmi. Ľudovít Štúr: *„My nemáme egyptské pyramídy, gotické katedrály, germánsku hudbu, románske maľby, ale národ náš si vystaval a stavia nesmrteľný pomník v dejinách poéziou a piesňou.“* Pred necelými dvomi desaťročiami listoval som v knižnici Pompidouovho centra v Paríži bibliografickou knihou. Zoznam prekladov z českej a slovenskej literatúry. Slovenčinu reprezentovala jediná kniha: „Moje deti“ od Eleny Maróthy-Šoltésovej. Dnes je takýchto prekladov do francúzštiny iba o málo viac. S prekladmi do iných jazykov nie je to o moc lepšie. Nuž, na nesmrteľný pomník je to veru pramálo. *„My sme nerozbili atóm / to je pravda, a čo na tom? / Skúste zrátať ľudia premilí / tie kotrby čo sme rozbili...“* – roztomilo ironizuje Milan Lasica.

Donedávna sme mali vôbec problém s národnou identitou. Ľudovít Štúr po neúspešnom povstaní v roku 1848 dospel k záveru, že by Slováci mali prijať ako jazyk ruštinu a ako náboženstvo pravoslávie. Jozef Hurban sa zas rezignovane rozhodol vrátiť Slovákov do jednotného „československého“ košiara. To zas nesedelo jeho synovi

Svätozárovi. „*Radšej sa utopiť v ruskom mori, ako v českej barine*“, deklaroval. Zato keď v novembri 1989 rečnil na bratislavskom námestí český spisovateľ Pavel Kohout, desaťtisíccky manifestantov volali nadšene: „*sme jeden národ*“. O sto rokov po Štúrovi Alexander Matuška, znechutený malosťou a politickou zbabelosťou súčasníkov (a možno aj seba), si povzdychne: „*Sme my vôbec národom?*“

Francúzi či Nemci si takú otázku klásť nemusia. Potom je paradoxné toto: v porovnaní s mladými ľuďmi zo Slovenska, mladí Nemci alebo Francúzi (alebo Taliani, Dáni atď.) váhajú menej, či majú pracovať a žiť v zahraničí. Idú tam, kde sa im podmienky javia priaznivejšie. Taká je moja skúsenosť; iných je možno iná. Prečo je to tak? Tu je moja hypotéza. Práve pre nesamozrejmosť národnej existencie, pre úpornú, priam zúfalú snahu nájsť dôvody prečo zachovať jazyk a kultúru, rodina a škola nás (Slovákov, a asi rovnako aj slovenských Maďarov) v rannom detstve silno emocionálne priväzovali k našim národom a ku krajine. Používajúc výraz etológov, imprintovali nás k romantickému národovectvu vo veku batoliat, žiačikov a adolescentov, vpečaťovali do nás citové väzby, ktoré je neskôr už ťažko prelomiť alebo vymeniť. Pokračujeme v tom my, generácia čo vyrastala za vojny. Robia to, aj keď so slabnúcou silou, tí mladší po nás – veď sú imprintovaní nami. Národovecký mém aj s jeho mémovou družinou prenášajú na najmladších, už skoro vôbec nie konceptualizovaný, ale v podobe emócií a stereotypov správania.

V tradičnom národovectve dnes veľa pozitívneho nevidím. Isteže, dávalo pocit spolupatričnosti, motivovalo k nadosobným činom (k lopote na „*roli národa dedičnej*“), kultivovalo emócie, plnilo život zmyslom. Ale zároveň spoločensťu, ktorá aj bez neho bolo málo sociálne diferencované, vnucovalo rovnosť, konformizmus, solidaritu priemerných. A cez ne prebúdalo a živilo závisť. Bolo xenofóbne: pestovalo odpor k cudziemu, lebo sa všetkým cudzím cítilo ohrozené. To najhoršie, k čomu viedlo: kolektívny komplex menejcennosti. Nie iba strach pred svetom, ale aj pocit, že sme všetci rovnako slabí a chabí. Že tu nič veľkého nemôže vyrásť. Že to, čo nedajbože prečnieva, predstavuje odcudzenie a je teda ohrozením národnej existencie. Nedajme sa mýliť poetickými výkrikmi, akí sme šľachetní vo svojej holubičej náture a akú úžasnú máme krajinu – neboli ničím iným, než paranojou. Hoci milšou a dôstojnejšou, akou je tá, aká sa na Slovensku pestovala a pestuje pri kolektívnych pitkách. To je totiž druhá podoba národnej paranoje: zalkoholizované stenanie nad našou biedou, premiešané s hromžením nad svetom, čo nám krivdí, alebo nás ignoruje. Vulgárnymi slovami sa nešetří – od krčiem po kluby spisovateľov. Nieкто by mal zdokumentovať, aká veľká časť našich zlatoústych pevcov a národných bardov boli (a sú) chronickými alkoholikmi.

Buďme spravodliví: komplexy menejcennosti sa nekompenzujú len siláckymi rečami. Aktívne osobnosti musia konať. Obávam sa však, že mnohé činy v takýchto podmienkach sú svojim objektívnym vyznením – bez ohľadu na motívy tvorcov alebo na to, ako si ich oni sami racionalizujú – kompenzáciou takýchto imprintovaných kolektívnych komplexov. Nie som si istý, či je vôbec možné pravú povahu takýchto činov určiť. „*My vám dokážeme, my vás presvedčíme*“; úporne, zaťato, dojímavovo – a neúspešne. Pokúsim sa vyložiť problém na svojom osobnom príbehu. Nevidím inú možnosť, ako sa vyhnúť obvineniu, že rozprávam všeobecne, bez empirických dôkazov.

„Trochu k smíchu, trochu k pláči...“

Moje detské spomienky sú viazané na liptovskú krajinu, na ľudové piesne, na mravoučné texty Tranovského kancionála. To je uvedomovaná časť môjho imprintigu. Potom ľudová škola: šlabikár s obrázkami Jána Hálu, s chlapcami v plátených gatiach a dievčatami v čipkovaných krojoch, vlastenecké básničky. Napríklad od Vajanského:

„*Keď išiel tatko do sveta / pri tomto kľakol buku...“* i so záverečnou výzvou „...*hoj, vráť sa, šuhaj, v dedinu, / chráň srdce, bodrosť, nevinu, / i dušu svoju krásnu.*“

„*My život na zemi / pretvoríme*“ – Majakovského verše boli mottom na našom maturitnom oznámení. S tým sme vstupovali do života. V zlých časoch – na začiatku päťdesiatych rokov 20. storočia. Karlova univerzita v Prahe, vynikajúci učitelia, ponuka práce na českom akademickom pracovisku – a tu začína druhá časť príbehu. Už je to tu: „my vám, Česi, dokážeme, my vás presvedčíme“. Naivná predstava: „mať volá“ (Kukučín, samozrejme) – budovanie biochémie na univerzite v Bratislave, od začiatku, z ničoho, bez ľudí, bez peňazí. Ale nijaká volajúca a vítajúca vlast'; len vynucovanie konformnosti a solidarity so zápecníctvom; kádovanie. A predovšetkým závišť. Výskumná originalita ako dôsledok núdze – paradoxne, ona priniesla medzinárodný úspech. Hostujúci profesor – Francúzsko, Nemecko. A USA: ale to už je Československo okupované sovietskymi vojskami, čo prišli zachraňovať „socializmus“, už začínajú čistky. Varovanie, ponúkajúce výhody, lichotenie, od priateľov doprosovanie: nevracaj sa, ostaň. A zas je to tu: „my vám, Američania, dokážeme, my vás presvedčíme“. Návrat. Zničujúca explózia závišti („politická nespôľahlivosť“ je zámienkou): vyhodenie z univerzity; zlikvidovanie bádateľského kolektívu; spoločenský prepád až na dno; dvadsať rokov vedeckého živorenia; opakované začínanie, zakaždým z ničoho.

A už je tu rok 1989. Komunizmus padá, svet sa otvára. Príležitosť vybudovať na Slovensku medzinárodnú univerzitu. S unikátnym interdisciplinárnym zameraním. So sídlom na hradnom vrchu. V budove, čo si práve dostávali komunistickí mocipáni ako symbol svojej moci. Veľká podpora zo zahraničia. Iný symbol dostane moderné sebavedomé Slovensko: dominantou nad mestom bude svetová univerzita! Ale nebude. Nik iný ako tridsaťosem pracovníkov Ústavu historických vied SAV uverejní výzvu, aby sa spoločnosť nedala zviest' „*lacnými a niekedy samolúbymi a škodoradostnými argumentmi*“, že by univerzita mala sídlieť v budove určenej slovenským politikom. Miesto toho sa organizuje iniciatíva na zriadenie Slovenskej zahraničnej univerzity. S jediným dojímavým poslaním: vzdelávať deti zahraničných Slovákov na Slovensku a v slovenskom jazyku. Črtá sa iná možnosť: európsku univerzitu by mohla v Bratislave zriadiť a financovať UNESCO. Dva roky zápasov o ňu v UNESCO – márne, nepodarilo sa.

Návrat na pôvodné pracovisko. Projekty, prerušené pred 20 rokmi, ešte nezostarli – dôkaz, že sme s veľkým predstihom predbiehali svet. Tradičný výskum preberajú mladí. Čoskoro žnú medzinárodné úspechy. S nimi, akože ináč, aj domácu závišť a zášť. Aké šťastie, že ich už z univerzity nemôžu povyhadzovať vlastenci, zasadajúci v straníckych skupinách a výboroch! Ale pokúšame sa aj o kladenie základov pre novú vednú disciplínu. Zo zahraničia sa nám dostáva emfatického povzbudzovania. Podávam návrh grantového projektu „Kognitívna biológia: premostenie molekulárnej biológie a biológie systémov“. Návrh je zamietnutý. Zdvorilo žiadam predsedu komisie a predsedu grantovej agentúry o vysvetlenie. Odpoveďou sa neráčia unúvať. Zato mi na protestný list odpovie aspoň môj bývalý žiak, teraz člen príslušnej grantovej komisie: „...*priznám sa, že som dotknutý a prekvapený obsahom listu, ktorý nie je analyzujúci, ale deformujúci skutočnosť!!! Škoda, ale vzájomne si otravovať pomerne komplikovanú existenciu nepovažujem za produktívne. P.S. Vecná stránka sa významne dotýka mojich dlhoročných záujmov aby sa mi nepáčila.*“ Nuž, milý môj dotknutý, nešlo mi v liste o rozbor kognitívnej biológie, ale slovenskej duchovnej úbohosti. Nie sme v časoch, keď si so mnou začínal a na biochemické bádania nám stačilo droždie, čo sme za korunu kúpili v obchode. – Komunizmus nemáme, ale národná konštanta ostala: niektoré svoje vedecké projekty vďaka nepriazni svojich slovenských kolegov už zase neuskutočniam.

No a čo?! Prebolí: veď je dosť toho, čo sa urobiť dá. Vypustíme prieskum na ľuďoch; kognícia nie je iba biochémia – niektoré jej aspekty možno ešte aj dnes skúmať lacno na droždí.

„Nešetřit otázkami na žádnou odpověď / pokud se týka života...“

radí nám poľská poetka, nositeľka Nobelovej ceny Wislawa Szymborska. Zmarený život? Zbabraný? Vôbec nie. Len dôkaz, ako imprintovanie v citlivých fázach ranného detstva a adolescencie zabuduje do každého jedinca unikátny osobný emocionálny skelet. Nad tým, ktorý je biologicky určený a teda všetkým spoločný. Nie iba biológia, aj táto včasná pečať konkrétnej kultúry celoživotne určujú to, čo považujeme za dobré a zlé, za príjemné a nepríjemné. Asi by mi konformnosť s priemerom (skrytým vtedy za chrbtom komunistického režimu) bola priniesla veľa nespokojnosti a citových frustrácií; a emigrácia na západ zas pachuť nenaplneného života. Nemyslím si, že by moji vedecky úspešnejší západní kolegovia, s ktorými sme nedávno bilancovali svoje biochemické kariéry pri víniku v Benátkach, boli prežili život citovo bohatší, a teda šťastnejší.

Zdá sa mi – a to je aj hlavná výpoveď tohoto textu – že sa tradičná slovenská silná väzba jednotlivca na spoločenstvo a krajinu dostáva do novej polohy. Svet sa internetizuje a globalizuje. Hranice štátov miznú. Národné kultúry sa rozpúšťajú v čomsi, čo sa môže javiť ako jediná globálna kultúra. Tento trend je však zrejme v konflikte s fundamentom našej biologickej (a teda aj emocionálnej) výbavy. Evolúcia nás vystrojila k životu v ohraničených sociálnych skupinách. Vložila do nás potrebu patriť do skupiny, identifikovať sa s jej hodnotami. U živočícha tak extrémne sociálneho, ako je človek, je potreba životného zmyslu v podstate potrebou niečo sociálne znamenať. K uspokojeniu nestačí patriť do vlastnej skupiny; k tomu nám treba aj vedomie, že existujú iné skupiny, s ktorými naša skupina súťaží. Ako rásli technické možnosti premiestňovania a komunikácie, veľkosť skupín sa zväčšovala. Jedna z nich narástla v posledných dvoch storočiach do podoby a veľkosti národov. (Samozrejme, každý z nás má celý rad iných identifikačných skupín. Tu si všímam len tejto jednej.)

Čo ak päťapolmiliónové Slovensko predstavuje práve optimálnu veľkosť modernej identifikačnej skupiny? Optimálnu pre uspokojivý, príjemný život moderného človeka? Určite tu nemôžu vyrásť desivé metropoly typu New Yorku, Moskvy, Mexico City. Umelci môžu mať rozumný počet umeleckých zoskupení, s rozumnou mierou vzájomnej konkurencie. Intelektuáli by mohli mať jeden-dva týždenníky, zopár mesačníkov. Keby ich mali len toľkoto, navzájom by sa čítali, uznávali, alebo spolu polemizovali a ich vzájomná komunikácia by nebola monológmi hluchých. Veda – a o ňu v tomto texte ide – môže mať v krajine takejto veľkosti „ľudské“, tak trochu komorné rozmery. Nie inštitucionálnu podobu výskumných megafabriek, kde vedecký pracovník je iba jedným zo zameniteľných mravčekov na stavbe obrieho mraveniska. Predovšetkým ale: veda, pri lucidnom poznaní, že takýmto megafabrikám nemôže konkurovať, mohla by si stavať neštandardné, originálne výskumné programy.

Od tohto všetkého sme, pravdaže, boli vždy ďaleko. No práve vlastný štát otvoril nové možnosti. Štát si vynucuje diferenciáciu spoločenstva, potrebuje kvalitné mocenské i duchovné elity, dáva príležitosť pre vznik novej aristokracie. Veď práve sociálna homogénnosť bola hlavnou príčinou tej národnej ideológie, čo generovala rovnosťárstvo, závisť a komplexy menejcennosti.

Vo vede sme, od jej nie tak dávnych počiatkov na Slovensku, vystúpili na kvalitatívne vyššiu rovinu. Na nej už pôvodné slovenské „malé ale naše“ neplatí. Už platí iné: „rovnako ako vo svete“. Kopírujeme, napodobňujeme. Akceptujeme a podporujeme iba to, čo je práve inde v móde. Ešte potrvá, kým vystúpime na ďalšiu, ešte vyššiu rovinu. Keď sa budeme

vedieť postaviť svetu sebavedome tvárou v tvár, hrdí na svoju originalnosť. Pravda, originalnosť kvalitatívne inej podoby než bola tá tradičná obrodenecko-národovecká. Mladí ľudia budú chodiť do sveta, podučiť sa a aj si zarobiť, no potom sa radi budú vracieť domov. Tí, čo sa radi vracajú už teraz (a to nie preto, že by neboli v cudzine uspeli), musia byť vari tak trochu bojovnícke typy: mať potešenie zo zápasov (aj keď zatiaľ stále ešte tak často žabomyších), nerezignovať po prehrách. A tvoriť si s oddanými žiakmi „ostrovčeky normálnosti“ – s víziou, ako sa raz takéto ostrovčeky premenia na jeden súvislý kontinent.

Zmenu môže priniesť iba mladá generácia. To podstatné ako by nám však stále nedochádzalo: že o tom, akými emóciami a hodnotami bude táto generácia imprintovaná, zas len, povedľa rodiny, rozhodnú učiteľia. Pýšime sa pred svetom novými automobilkami, čo sa u nás stavajú. Bohuchvála aj za takú pýchu; veď donedávna nás mináčovskí rodoľubovia presviedčali, že ak máme na čo byť hrdí, tak sú to koliby, čo sme po rodných horách postavali a cudzími zbúrať nedali. Ale až vtedy, keď budeme mať dôvod byť hrdí na naše školstvo a učiteľov – a ich zásluhou na plody našej kultúry; z nej vedy na prvom mieste – slovenská dilema dilém nás viacej strašiť nebude. Prestane byť problémom kultúrnym a stane sa pre každého už iba záležitosťou súkromného rozvažovania.